

ETIMOLOGII TOPONIMICE ÎNTRE ISTORIE, GEOGRAFIE ȘI LINGVISTICĂ. NOTE PE MARGINEA MDTM

ANA-MARIA PRISACARU*

În principiu, analiza lingvistică corectă a formei toponimului și identificarea raportului de motivare dintre acesta și referentul geografic asigură stabilirea cu succes a etimoanelor numelor topice. Există, însă, situații când documentarea istorică și/sau geografică poate genera detalii clarificatoare, care pot cauza răsturnări de situație chiar și în cazul unor etimologii aparent facile.

În lipsa unor informații istorice exacte, N. Iorga încearcă să explice numele satului botoșănean Rânghilești, atestat documentar la 1582 (DRH, A, VII: 522), invocând numele Ryngallei, soția lui Alexandru cel Bun (Iorga 1918: 110). Dar actul de donație de la 1421 nu confirmă proprietăți ale acesteia aici, ci doar în zona Volovățului și a târgului Siret. În cazul oiconimului în chestiune, datele istorice trebuie corelate cu situarea satului într-o zonă de bilingvism româno-ucrainean, motiv pentru care, paralel cu forma românească, a circulat un derivat vechi ucrainean cu sufixul *-owci*, anume *Rângăuți*, atestat la 1735–1736 (Iorga 1904: 200) și care, inițial, desemna probabil același referent. Abia la 1786 cele două sate sunt menționate ca unități administrative distincte: *Rângăuții*, în ținutul Dorohoi, proprietate a hatmanului Costachi Ghica, și, în imediata apropiere, dar în ținutul Iași, *Rânghileștii*, moșie a vornicului Sturza (Caproșu, Pricop 1972: 323). Deoarece etimologia trebuie să explice ambele forme, iar numele *Ryngalla* nu răspunde acestei cerințe, în MDTM s-a propus ca etimon antroponimul slav *Ringo* (MDTM: 348/1).

Amplasarea în aceeași zonă de interferență lingvistică româno-ucraineană a permis explicarea numelui satului Broscăuți (județul Botoșani), pentru care nu există atestări foarte vechi, prin raportare la numele satului omonim din județul Storjineț, care apare în documente la 1448 ca *Borisovo selo* „satul lui Boris” (DRH, A, I: 390), evoluând formal la *Boriscouți* (1456), *Boriscăuți* (1616), *Boroscăuți* (1735) și, finalmente, la *Broscăuți* prin atracție paronimică la apelativul *broască* (MDTM: 65/1). Așadar, în condițiile derivării cu sufixul ucrainean *-owci*,

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

se respinge ca bază antroponimică numele românesc *Broască*, vehiculat de unii lingviști (Jordan 1963: 422 și Petrovici 1970: 175), și se propune ca etimon numele de persoană ucrainean *Boris(ko)* (MDTM: 64/2).

Rămânând în contextul bilingvismului, supunem atenției oiconimul bucovinean *Crănicești*, atestat la 1490 ca provenind de la supranumele *Crainicul* (DRH, A, III: 135). În perioada ocupației habsburgice, acesta a fost preluat inițial în germană într-o formă apropiată de cea românească, anume *Kraynicest* la 1775, respectiv *Kraynicestj* la 1781 (MDTM: 198/2). Ulterior, însă, printr-o adaptare fonetică mai accentuată (reducerea diftongului descendent *-ai-* la *-a-* și substituirea velarei surde *c* prin perechea sa sonoră *g*) s-a ajuns în 1785 la forma *Granitschestie*, reluată de vorbitorii români ca *Grănicești*, posibil și pentru că satul se afla la granița dintre Bucovina istorică și Moldova¹. În continuarea acestei idei, amintim și toponimul *Măgheruș* de pe valea Trotușului, provenit din numele topic maghiar *Mogyoros* „cu aluni”. Situaarea referentului geografic la limita dintre Moldova și Ardeal a făcut ca această formă adaptată fonetic la specificul limbii române să fie concurată în vorbirea localnicilor de varianta *Moghioroș*, preluată ca atare din maghiară, cel mai probabil datorită atracției la apelativul *Magyaros* „maghiar” (Cojocaru 2005: 67).

Iată cum, uneori, poziționarea geografică a referentului poate conduce spre piste etimologice false. Nu este și cazul satului băcăuan Mărgineni, al cărui nume este motivat de situarea sa la marginea târgului Bacău (Butnaru 2009: 62). De această dată, informația geografică susține etimologia, eliminând dubiul asupra unei posibile baze personale, care se confirmă, însă, în cazul oiconimului omonim din județul Neamț, ce își are originea într-un antroponim: Toader *Margine*, menționat la 1532 printre boierii cărora Petru Rareș le întărește satul Mărgineni (MDTM: 260/2).

Se constată, așadar, că și tipul toponimic, descriptiv sau personal, poate fi stabilit fără dubii doar în condițiile unei documentări riguroase atât lingvistice, cât și istorico-geografice. Nu sunt rare situațiile când etimologii aparent facile se dovedesc a fi eronate la o cercetare atentă. Oiconimul *Poieni*, de exemplu, numele vechi al unui sat din comuna Bâra, județul Neamț (astăzi *Slobozia*) ne trimite cu gândul, în mod firesc, la un loc cu poieni unde s-a înființat satul. Acesta, însă, apare atestat într-un document de la 1519 (DIR, A, XVI–I: 151), prin care Ștefan Voievod îi întărește boierului Cozma Șarpe satul Poienile, al cărui fost proprietar este un anume Ivan, menționat la 1572 cu numele întreg de Ivan *Poiană* (DIR, A, XVI–III: 9). Un alt toponim care, la o primă vedere, trimite la un termen geografic este *Balcani*, atestat la 1477 ca *Bălcani* (DRH, A, II: 317), a cărui formă pare să aibă la bază entopicul *bălc/bălc*. În realitate, acest oiconim care denumește un sat din comuna Balcani, județul Bacău, este personal, fiind format de la numele boierului Petru *Bălco* cu sufixul colectiv *-ani* (MDTM: 21/2).

¹ Atracția la apelativul *graniță* l-a determinat pe Iorgu Jordan să considere oiconimul o „creație nouă” (Jordan 1963: 216).

În MDTM găsim multe astfel de oiconime care par a fi motivate de calitatea sau vegetația locului denumit, dar pentru care cercetarea documentară a relevat etimoane personale: *Galbenii*, comuna Tănăsoaia, județul Vrancea, provenind de la supranumele boierului Nistor *Galbenul* (MDTM: 181/1), *Ruginoasa*, comuna Ruginoasa, județul Neamț, cu originea în numele de familie *Rugină* (*ibidem*: 354/2), *Movilenii*, comuna Șendreni, județul Galați, care are la bază numele stolnicului Ioniță *Movilă* (*ibidem*: 278/1), *Slobozia Movilei*, numele unui fost sat din județul Galați, provenind de la numele de familie al căpitanului de Covurlui Constantin *Movilă*, menționat la 1772 ca proprietar al sloboziei (*ibidem*: 378/1), *Dumbrăvenii*, comuna Dumbrăveni, județul Suceava, derivat de la numele boierului *Dumbravă* (*ibidem*: 156/1), *Sălcenii*, desemnând un fost sat din comuna Găgești, județul Vaslui, a cărui bază antroponimică este numele de familie al boierului Toma *Salce* (*ibidem*: 361/2) ș.a.

Interesant este cazul toponimului *Gerul*, din județul Galați, care s-ar explica prin curenții de aer rece care se formează pe Valea Gerului, motiv pentru care „pe această vale, locuitorii comunei [Costache Negri] nici vara nu înnoptează fără îmbrăcăminte mai groasă când merg cu animalele la pășunat” (Mehedinți 2007: 13). Ipoteza nu se susține, însă, științific și MDTM clasează toponimul ca personal, provenind de la un nume de persoană atestat în documente vechi din Muntenia și Moldova (MDTM: 187/1).

Numele satului Găurile din comuna Vizantea-Livezile, județul Vrancea, este un alt oiconim aparent descriptiv. Fără a cunoaște împrejurările istorice în care a avut loc procesul denominativ, Iorgu Iordan îl include în seria „topograficelor” și îl explică de la „găurile în care-i vârat [satul]” (Iordan 1963: 27). Acesta provine, însă, de la numele de familie *Găure*, menționat într-un act de la 1779, în care este citat ca martor un Vasile Găure din Găuri (MDTM: 184/2). Tipul personal este confirmat, în plus, și de pluralul masculin *Găurii*. Aici, ca și în cazul altor toponime personale prezentate în dicționar, anume *Cârligii*, provenind de la numele de persoană *Cârlig* (MDTM: 82/1), *Cosiții*, cu baza antroponimică în numele de familie *Cosiță* (*ibidem*: 101/1), *Oglinzii*, provenit de la antroponimul *Oglindă* (*ibidem*: 294/1), *Tulnicii*², cu originea în numele de persoană *Tulnic* (*ibidem*: 423/1), *Urzicii*, provenind de la antroponimul *Urdzică* (*ibidem*: 434/2), avem a face cu așa-numite „hibride morfologice” (*ibidem*: XVII), rezultate în urma

² Interesant este că, în cazul acestui oiconim, o presupusă bază descriptivă este infirmată, pe lângă pluralul masculin *Tulnicii*, și de apariția apelativului *tulnic* într-o zonă în care se utilizează sinonimul său parțial *bucium*. Într-o situație similară, și Mircea Ciubotaru pune sub semnul întrebării tipul descriptiv al toponimului *Fundul Șistarului* (comuna Valea Ursului, județul Neamț) în aria de răspândire a apelativului *doniță* (Ciubotaru 2013: 298). Astfel de dubii nu apar, însă, în cazul oiconimului *Pușureni* din comuna Coțușca, județul Botoșani la baza căruia stă entopicul *puș*, care apare în această zonă nordică a Moldovei, marcată de utilizarea apelativului *fântână*, ca o excepție de la aria sa de răspândire „ce se întinde spre nord până la o linie aproximativă Piatra Neamț – Iași (pentru secolele XVII–XIX, pentru zona Vaslui – Iași, atestările reprezintă aproape exclusiv toponime [vezi satele vasluiene Puțul Olarului, *Pușenii])” (Dumistrăcel 1983–1984: 157).

interferenței dintre sistemul toponimic personal și cel descriptiv. Aceste forme de plural masculin ale toponimelor diferă de formele de plural ale apelativelor corespunzătoare (*cârligele*, respectiv *coșițele*, *oglinzile*, *tulnicele*, *urzicile*), constituind indicii sigure pentru baza antroponimică a numelor topice.

Toponimia românească a lui Iorgu Iordan abundă în exemple de oiconime personale provenind de la numele proprietarului sau al întemeietorului satului, pe care lingvistul le include prea lesne în categoria toponimelor „psihologice”, „care exprimă o reacțiune afectivă, o luare de poziție sentimentală din partea creatorilor lor, nu față de loc, ci față de om: un sat, să zicem, este numit după o particularitate fizică ori psihică a întemeietorului, a stăpânului sau a locuitorilor lui, [...] un defect (real ori numai presupus)” (Iordan 1963: 314). Iată doar câteva exemple de etimologii eronate, excerptate din MDTM cu corecția corespunzătoare: *Blânzii* (comuna Corod, județul Galați), provenind de la numele boierului *Blândul* (MDTM: 45/2), *Bărboșii* (comuna Lețcani, județul Iași), cu originea în supranumele judeului Neagu *Bărbosul* (*ibidem*: 33/1), *Buzații* (comuna Răcăciuni, județul Bacău), la baza căruia stă porecla stolnicului Mihul *Budzatul* (*ibidem*: 72/1), *Deocheații* (comuna Movilița, județul Vrancea), obținut de la numele de familie al răzeșului Ștefan *Ochiul* prin derivare parasintetică (*ibidem*: 290/2), *Scurții* (comuna Laza, județul Vaslui), cu baza antroponimică în numele de familie al lui Ignat *Scurtu* (*ibidem*: 369/1), *Stângacii* (comuna Pungești, județul Vaslui), provenind de la supranumele boierului Ivan *Stângaciul* (*ibidem*: 385/1), *Uscații* (comuna Războieni, județul Neamț), având la bază numele panului Ion *Uscatul* (*ibidem*: 434/2), *Vârstații* (comuna Lungani, județul Iași), provenind de la numele lui Ivanco *Vârstatul* (*ibidem*: 440/2) etc. Aparența de toponime calificative este conferită de pluralul direct, explicabil prin caracterul semantic motivat al antroponimelor care determină atracția la seria apelativelor (Moldovanu 1970: 32).

Nu doar astfel de oiconime cu plural direct au putut fi încadrate eronat în seria descriptivelor în urma atracției paronimice dintre etimon și un apelativ. De exemplu, *Costileva* (județul Suceava), care este un derivat adjectival ucrainean de la numele de persoană *Kostylo* cu sufixul posesiv *-eva* (MDTM: 102/1), a fost considerat de I. Iordan ca descriind o particularitate fizică a locuitorilor satului, plecând, probabil, de la adjectivul *costeliv* (Iordan 1963: 316). Menționăm aici un alt toponim cu aparentă conotație depreciativă³, anume *Pogana* (județul Vaslui), care are la bază numele lui Nicoară *Pogan* (MDTM: 329/1), dar pe care același

³ Atunci când anumite nume de localități pseudo-calificative au fost resimțite ca depreciative, oficialitățile au ales, cu consecința ruperii acestora de etimon, să le înlocuiască cu denumiri neutre. Oiconimul *Speriați*, de exemplu, deși provine de la de la supranumele *Speriatul*, s-a considerat că sugerează o trăsătură negativă a locuitorilor satului prin prisma apropierii de adjectivul *speriați*, motiv pentru care a fost înlocuit în 1964 cu denumirea *Pădureni* (MDTM: 381–382). Numele satului Șătrăreni, având la bază supranumele lui Alexa *șătrar*, a fost asociat cu *șatra* țiganilor, fiind înlocuit în 1964 cu *Stejarii* (*ibidem*: 392/2). La fel, *Tălhareștii* (de la supranumele *Tălharul*, asociat cu apelativul *tălhar*) a fost substituit prin *Codrenii* (*ibidem*: 412/1), *Tâmpeștii* (de la de la numele de persoană *Tâmpea*, apropiat de apelativul *tâmpit*) a fost înlocuit cu *Valea Mare* (*ibidem*: 412/2–413/1) etc.

lingvist îl încadrează în seria toponimelor „sociale” în baza asocierii cu apelativul *pogan* „urât, strașnic, grozav”, „sinonim afectiv al lui *drac*” (Jordan 1963: 249).

În cazul oronimului personal *Răiuț*, provenit de la un nume de persoană **Răieț* cu baza în bulgarul *Raio* (MDTM: 343/2), apropierea de apelativul **răiuț*, diminutiv de la *rai*, l-a determinat pe Al. Rădulescu să găsească o explicație etimologică în „situația de «rai»” existentă pe acest munte, unde, deși la altitudine mare, cresc pomi și arbuști (nuci, migdali, piersici, viță-de-vie, trandafiri sălbatici și măceși), despre care „se știe că sunt mai plâpânzi” (Rădulescu 1937: 78).

Uneori, nici documentarea riguroasă nu oferă răspunsuri fără echivoc în stabilirea etimologiilor toponimice, și atunci doar pregătirea, experiența și intuiția toponimistului îi pot determina opțiunea pentru o anumită soluție. Pentru numele satului Falcău, de exemplu, în MDTM ni se indică ca etimon posibil antroponimul vechi ucrainean **Wolkov* „al Lupului”, infirmându-se tipul toponimic descriptiv pe motiv că „este mai greu de crezut că într-o zonă în care lupii erau peste tot, un hidronim precum «Pârâul lupului» ar fi avut o valoare distinctivă, mai ales că desemna un curs de apă de o lungime apreciabilă” (MDTM: 160/2). Dubii au existat și la încadrarea toponimului *Nadișa*, considerat finalmente personal, provenind de la numele boierului Ion *Nadeșu*, numit și *Nadiș* în unele documente (MDTM: 280). Dacă s-ar fi acceptat ca etimon maghiarul *nádas* „cu stuf, stufos”, merit să trimită la o caracteristică a locului denumit, s-ar fi ignorat existența proprietarului satului și, totodată, ar fi rămas neexplicat sufixul moțional *-a*, cerut de acordul cu entopicul subînțeles *vale*. Și în cazul toponimului *Simila* a cântărit mai mult probabilitatea de a fi personal, derivat de la un nume de persoană *Smil* cu sufixul posesiv *-ja*, deoarece baza apelativică, anume adjectivul ucrainean *smilyj*, nu este compatibilă cu nicio categorie toponimică, desemnând doar calități proprii omului: „îndrăzneț, curajos; obraznic” (MDTM: 374/2).

Prin cele câteva exemple excerptate din MDTM sperăm să fi reușit să subliniem, o dată în plus, stringența documentării interdisciplinare în stabilirea etimoanelor toponimice, concurată de buna pregătire lingvistică a toponimistului, care este obligat să trateze cu precauție chiar și etimologiile aparent facile.

BIBLIOGRAFIE

- Butnaru 2009 = Daniela Butnaru, *Toponimia satului Mărgineni*, în vol. *Mărgineni, un sat la porțile Bacăului*, autori: Dănuț Doboș, Petronel Zahariuc, Daniela Butnaru, Anton Coșa, Iași, Editura Sapientia.
- Caproșu, Pricop 1972 = I. Caproșu, A. Pricop, *Documentele satului Rânghilești*, I, în „Cercetări istorice”, III, p. 315–328.
- Ciubotaru 2013 = Mircea Ciubotaru, *Cercetări de onomastică. Metodă și etimologie*, Iași, Casa Editorială „Demiurg Plus”.
- Cojocaru 2005 = Vlad Cojocaru, *Toponimia văii mijlocii a Trotușului. Dinamica structurilor toponimice*, Iași, Casa Editorială „Demiurg”.
- Dumistrăcel 1983–1984 = Stelian Dumistrăcel, *Rolul variabilei geografice: „lacul” de lângă puț*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXIX, p. 139–174.

- Jordan 1963 = Iorgu Jordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei.
- Iorga 1904 = N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VII, partea a 3-a, București, Editura Ministerului de Instrucție.
- Iorga 1918 = N. Iorga, *Cronică. Doamna Ringala*, în „Revista istorică”, IV, nr. 4–10, p. 110.
- Mehedinți 2007 = Ioan Lucian Mehedinți, *Monografia comunei Costache Negri, județul Galați, România*, Galați, Editura Fundației Universitare „Dunărea de Jos”.
- Moldovanu 1970 = Dragoș Moldovanu, *Legile formative ale toponimelor românești cu radical antroponimic*, I. *Formații de plural*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXI, p. 15–47.
- Petrovici 1970 = Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, Editura Academiei.
- Rădulescu 1937 = N. Al. Rădulescu, *Vrancea. Geografie fizică și umană*, București, Societatea Regală Română de Geografie.

Sigle

- DIR, A = *Documente privind istoria României, A. Moldova*, vol. XVI–I (1953), XVI–III (1951), București, Editura Academiei.
- DRH, A = *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. I (1975), II (1976), III (1980), VII (2012), București, Editura Academiei.
- MDTM = *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, Partea I. *Toponime personale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.

TOPONYMICAL ETYMOLOGIES BETWEEN HISTORY, GEOGRAPHY AND LINGUISTICS. NOTES CONCERNING MDTM

ABSTRACT

Usually, the accurate linguistic analysis of the toponym's form and the identification of the relation between this one and the geographical object provides the successfully establishment of the topic names' etymons. There are, yet, situations when the historical and/or geographical documentation can generate enlightening details, which can determine turnabouts even in the case of some apparently easy etymologies.

Keywords: *toponymy, etymology, historical and geographical documentation, interdisciplinarity.*